

Г. М. Бузян

ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКИХ ПАМ'ЯТОК ПОБЛИЗУ с. ЦИБЛІ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ (сторінки польової діяльності О. В. Сухобокова)

У статті опубліковано матеріали досліджень Лівобережно-Дніпровської слов'яно-руської археологічної експедиції ІА НАН України 1995 р. в с. Циблі на Переяславщині, яку очолював д. і. н. О. В. Сухобоков. Основну увагу приділено розкопкам давньоруських пам'яток: городища та неукріплених поселень в урочищах Узвіз 1, Узвіз 2 та Церква. На городищі досліджено рештки напівзруйнованих укріплень, на плато поряд з городищем — культурні нашарування посаду (ур. Узвіз 1). На посаді-«подолі», що розміщений на пониженій ділянці схилу плато на північний захід від городища, розкопано житлово-господарський комплекс, який складався із залишків двох заглиблених жител та двох господарських споруд (ур. Узвіз 2). Здійснено спробу реконструкції одного з досліджених жител.

Ключові слова: О. В. Сухобоков, пам'ятки с. Циблі, археологічні дослідження, давньоруський час, житла, реконструкція.

У 1995 р. в с. Циблі Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. (нині Циблівська ОТГ Бориспільського р-ну Київської обл.) працювала Лівобережно-Дніпровська слов'яно-руська археологічна експедиція Інституту археології НАН України по дослідженню комплексу різночасових пам'яток в околицях села. Експедицію очолював д. і. н. Олег Васильович Сухобоков. У її роботі взяли участь: наукові співробітники Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника (далі — ПХДІКЗ) Г. М. Бузян, Д. А. Тетеря, М. В. Роздобудько, О. В. Костюк, викладач історичного факультету Переяслав-Хмельницького педагогічного інституту ім. Григорія Сковороди (далі — ПХДПІ), керівник практики студентів-істориків університету О. В. Колибенко. Роботи експедиції тривали з 4 липня по 8 серпня 1995 р.

Із Переяславським заповідником та Переяслав-Хмельницьким педагогічним інститу-

том (нині — університетом) Олега Васильовича пов'язували багаторічні наукові зв'язки: у ПХДПІ професор О. В. Сухобоков проводив науково-педагогічну роботу, викладаючи на історичному факультеті (за сумісництвом), був членом редколегій періодичного наукового видання університету «Наукові записки з української історії». Основною робочою силою експедиції були студенти-історики (рис. 1). Як начальник експедиції, Олег Васильович організував більш чи менш комфортне проживання учасників досліджень у середній школі с. Циблі, а також харчування через місцеве сільськогосподарське колективне господарство. Консультував учасників експедиції знаний лікар та краєзнавець Олексій Стефанович Якименко, який досконало вивчив околиці села на предмет археологічних знахідок, й суттєво допоміг дослідженням археологів (рис. 2). Роботі експедиції активно сприяли Переяславський заповідник на чолі з директором М. І. Сікорським, голова сільської ради с. Циблі (О. П. Лобанов), керівництво Циблівської середньої школи (П. В. Миколаєнко) та Республіканського госпіталю ветеранів війни (В. В. Купцов), плідні контакти з якими регулярно підтримував Олег Васильович.

Експедиція поставила собі за мету всебічне обстеження та розкопки різнокультурних археологічних пам'яток в околицях даного населеного пункту (Сухобоков та ін. 1995, с. 2—4). Сучасне село Циблі розміщене на краю та вглиб плато лесової тераси лівого берега Дніпра, заплава якого нині заповнена водами Канівського водосховища. Води Дніпра впритул підступили до лесової тераси, інтенсивно розмиваючи берег із залишками борової тераси. Дослідження проводились в кількох місцях, зокрема: на городищі давньоруського часу та на неукріпленій частині посаду поряд з городищем в ур. Узвіз 1,

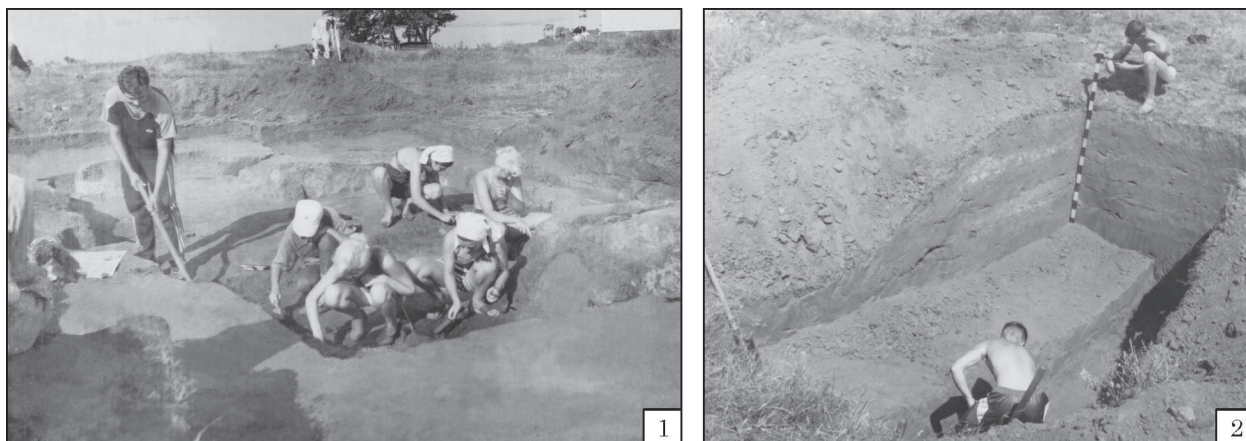

Рис. 1. Циблі, ур. Узвіз 2, розкопки 1995 р. за участі студентів: 1 — заглиблене житло 2 на розкопі I; 2 — укріплення городища

Рис. 2. Циблі, 1995 р., учасники археологічної експедиції у хвилини відпочинку

на різночасових багатоярусних поселеннях в ур. Узвіз 2 та Церква (рис. 3). Найцікавішими об'єктами досліджень 1995 р. виявились залишки земляних укріплень городища в ур. Узвіз 1, невеликого наземного житла трипільської культури та двох заглиблених жител часу Київської Русі в ур. Узвіз 2. У давньоруських житлах були виявлені залишки глинобитних печей, а завдя-

ки пожежі збереглися згорілі рештки дерев'яних конструкцій та деталей інтер'єру. В ур. Церква були здійснені чотири зачистки берега, які дали різноманітний археологічний матеріал. Були виявлені потужні культурні нашарування, пов'язані з функціонуванням старого села Циблі XVII—XX ст. та з давньоруським поселенням XI—XIII ст. Розрізнені знахідки трипільської,

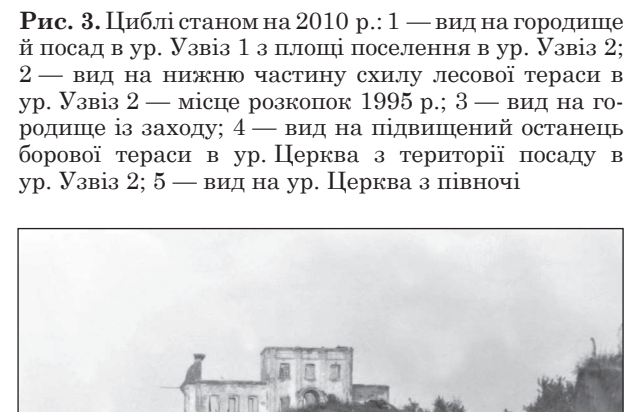

Рис. 3. Циблі станом на 2010 р.: 1 — вид на городище й посад в ур. Узвіз 1 з площі поселення в ур. Узвіз 2; 2 — вид на нижню частину схилу лесової тераси в ур. Узвіз 2 — місце розкопок 1995 р.; 3 — вид на городище із заходу; 4 — вид на підвищений останець борової тераси в ур. Церква з території посаду в ур. Узвіз 2; 5 — вид на ур. Церква з півночі

зарубинецької, київської та ранньослов'янської культур не вдалося пов'язати з конкретним культурним шаром (Сухобоков та ін. 1995, с. 11—18).

У даній статті основну увагу приділено матеріалам давньоруського часу, виявленим в ур. Узвіз 1 та Узвіз 2, які вже частки публікувалися у 1998 р. та 2005 рр. (Бузян, Колибенко 1998; Лизогуб 2015).

Давньоруське городище з посадом в ур. Узвіз 1 на південній околиці сучасного села Циблі та різночасове поселення в ур. Церква були відкриті А. П. Савчуком під час розвідкових обстежень узбережжя Канівського водосховища у 1980—1981 рр., а в ур. Церква ним були проведені невеликі розкопки і виявлено давньоруське житло з піччю (рис. 4; Савчук 1980, с. 6—11, табл. XI; 1981). У подальшому території в ур. Узвіз та Церква обстежувались експедиціями ПХДКЗ в

Рис. 4. Розкопки давньоруського житла в ур. Церква на фоні руїн церкви св. Іллі. 1980 р. (за А. П. Савчуком)

1985, 1988, 1989 рр. аж до досліджень експедиції О. В. Сухобокова у 1995 р. (Бузян 1985, с. 3—4; Бузян, Буйлук, Товкайло 1988, с. 2, 13; 1989, с. 3; Роздобудько, Тетеря, Костюк 1996, с. 6—7). Після робіт експедиції 1995 р. дослідження були продовжені ПХДКЗ у 1996 р., внаслідок яких на площі ур. Узвіз 2, у закладеному на місці попередньо

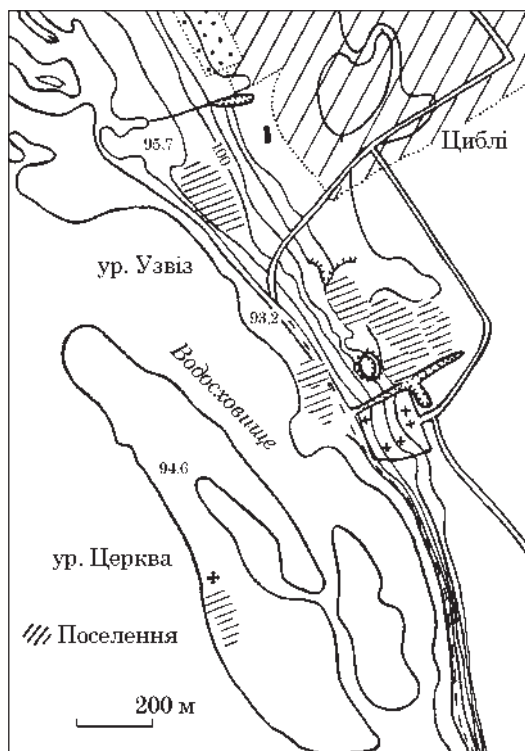

Рис. 5. Карта-схема розміщення комплексу давньоруських пам'яток поблизу с. Циблі

виявленої магнітної аномалії (шурф 4) розкопі П було завершено вивчення залишків трипільського наземного житла та заглибленої споруди черняхівської культури (Бузян та ін. 1998, с. 19—22). Неодноразові обстеження пам'яток в околицях с. Циблі здійснювалися заповідником у 1996—1999 і 2002—2003 рр. (Роздобудько та ін. 1997, с. 8—9; Роздобудько, Костюк, Тетеря 1997, с. 7—9; Роздобудько, Костюк 1998, с. 8; 1999, с. 4; Роздобудько, Юрченко 2008, с. 40—41).

За низкою ознак давньоруські пам'ятки поблизу с. Циблі утворюють єдиний комплекс (рис. 5) — населений пункт міського типу зі складною структурою, що складається з укріпленого городища, неукріпленого поселення на плато та посаду на схилі лесової тераси — «подолу». Можливе існування й своєрідної «оболони», розміщеної на пониженій частині берега колишньої р. Циблі (нині заповненої водосховищем), безпосередньо під городищем. Культурний шар цієї частини поселення, на жаль, значно поруйнований господарськими земляними роботами. Доповнюють картину залишки селища-супутника в ур. Церква на протилежному боці р. Циблі, що нині розташовані на підвищеному останці борової тераси, відділеному від лесової тераси водною протокою (Сухобоков та ін. 1995, с. 11—18).

Городище займає еродований виступ лесової тераси з середніми позначками висот 110 м і більше, висота над урізом води водосховища складає більше 15 м. З південного сходу та південного заходу городище обмежене глибокими ярами. Має овальну форму, витягнуте з півночі на південь, вал і рів зафіксовані лише з напіль-

Рис. 6. Зачистка культурного шару в урвищі кар'єру на посаді поряд з городищем в ур. Узвіз 1

ного боку, з боку ярів та краю плато помітні сліди ескарпування. Розмір майданчика городища 85×60 м (0,5 га). Внутрішню площадку городища займає старе кладовище, від якого зберігся лише один кам'яний хрест на схилі. Залишки валу довжиною близько 80 м мають висоту 1,60—1,80 м, рів шириною 12—15 м при глибині 1,50—2,0 м.

На момент приїзду експедиції з валу городища екскаватором самовільно була вибрана значна частина ґрунту з насипу валу, в результаті чого укріплення були зруйновані на ділянці близько 20 м. Під час досліджень валу та рову під валом було простежено культурний шар давньоруського часу потужністю близько 0,3 м. Залишків деревини від конструкції валу не виявлено.

Посад розміщений на плато на схід та північний схід від городища. Шурфуванням на ділянці, наближеній до городища, та зачистки стін урвища кар'єру впродовж 60 м визначено культурний шар потужністю 0,6—0,8 м, на окремих ділянках його потужність перевищувала 1,0 м (рис. 6). Інтерес являє вибрана у зачистці зернова яма давньоруського часу.

Визначити точну площу посаду не уявляється можливим через використання цієї території для утримання молодняка великої рогатої худоби та значні руйнування культурного шару вибіркою ґрунту. Виходячи з топографії місцевості можна припустити, що посад на плато міг мати площу щонайменше 5 га й більше. Зібрана керамічна колекція датована XII—XIII ст. (Сухобоков та ін. 1995, с. 20—21).

На ділянці поселення Узвіз 2 площею близько 3 га були проведені геофізичні дослідження методом високоточної магнітної зйомки (керівник — Б. У. Вайнер, директор Малого Приватного наукового підприємства «НІПГЕО»). В результаті цих робіт було виділено близько 100 аномалій та аномальних зон, обумовлених присутністю залишків антропогенної діяльності (рис. 7; Сухобоков та ін. 1995, с. 6). З метою пе-

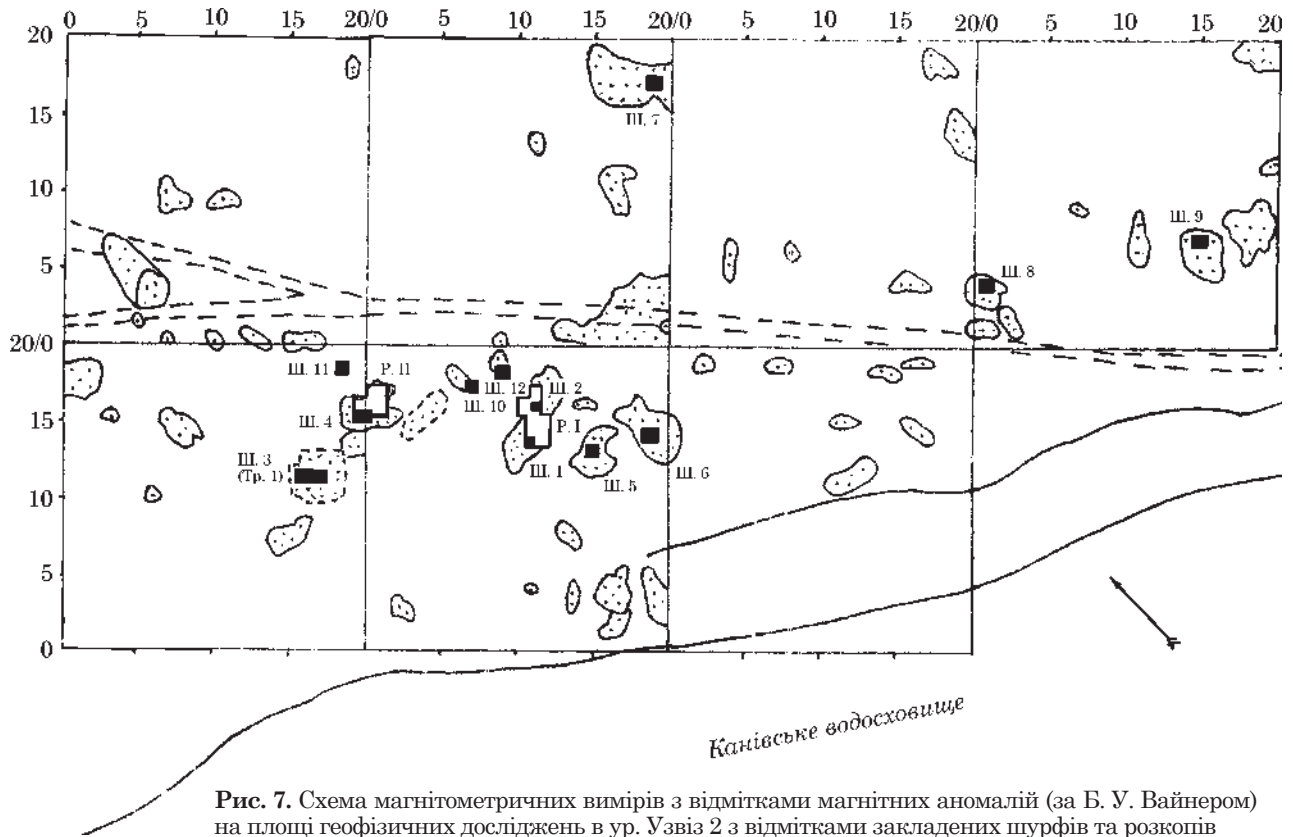

Рис. 7. Схема магнітометричних вимірів з відмітками магнітних аномалій (за Б. У. Вайнером) на площі геофізичних досліджень в ур. Узвіз 2 з відмітками закладених шурфів та розкопів

ревірки виявлених аномалій здійснено розкопки в 12 точках (шурфи 1—12), згодом шурфи 1 і 2 трансформовано в розкоп I, де були досліджені залишки двох заглиблених жител та господарської споруди давньоруського часу. Саме ці знахідки підтвердили існування на уступі лесової тераси на північний захід від городища поселення, яке можна вважати своєрідним «подолом» даного населеного пункту.

Розкоп I закладений у нижній частині уступу лесової тераси над долиною колишньої р. Циблі, затопленої нині водами Канівського водосховища. Розкоп знаходиться на віддалі близько 600—700 м на північний захід від городища та за 45 м від сучасної (на момент розкопок) берегової лінії. Орієнтація розкопу пов'язана з топографією місцевості та умовами дослідження аномалій: він зорієнтований по лінії північний схід—південний захід (відхилення 45°). Площа розкопу 83 м². Усі позначення глибин на кресленнях проведені від репера, визначеного у найвищій точці північного кута розкопу (R0). У розкопі I досліджено рештки двох заглиблених жител та господарської споруди (рис. 8).

Житла 1 і 2 різночасові. Після зруйнування житла 1, поряд було споруджено житло 2, підлога якого на 5—10 см нижча від рівня підлоги житла 1 (рис. 9). Котлован житла 2 зруйнував північно-східний край житла 1. Обидва житла зорієнтовані кутами по сторонах світу. Аналіз керамічного матеріалу з обох жител не дає підстав значно розмежувати їх функціонування в часі — обидва існували з незначним проміжком і можуть бути датовані XII — почат-

ком XIII ст. Житла розміщені на ділянці з нахилом у бік водосховища, де перепад висот по обох краях розкопу на відстані у 16 м складає 0,8 м, що, крім природнього, має ще й антропогенний фактор — спостережено багаточисельні хаотичні вибірки ґрунту з господарською метою. Котловани обох жител заглиблені у суглинок та материковий лес, долівки обох жител викопані у материк. Останній лежить на глибині 0,80—1,0 м від сучасної денної поверхні. Позначки максимальних глибин котлованів обох жител від R0 — 1,20 та 1,25 м.

Житло 1 заглиблене в землю на 0,60 м від сучасної денної поверхні, мало прямокутну форму розміром 3,50—3,70 × 3,50 м, тобто площа складала 12,5 м². Житло зорієнтовано кутами по сторонах світу. В південному, західному та східному кутах розчищені підчотирикутні ямки від стовпів розмірами: південна 0,25—0,35 м, глибиною 0,45 м, західна 0,35 × 0,30 м при глибині 0,65 м, східна ямка проявилася як ніша в південно-східній стінці котловану розміром 0,55 × 0,28 м, дно якої знаходилось на рівні підлоги житла. У північному куті сліди ямки були помітні під час розчистки у вигляді темної плями, але в процесі вибірка заповнення житла 2 її контури виклинилися і зникли, тобто її глибина не спускалася глибше долівки житла 2, під час будівництва котловану останнього ця стовпова ямка була зруйнована.

У західному куті житла знаходила глинобитна піч, від якої збереглася нижня частина з черинню. Піч челюстями повернута на південь. У плані вона має овальну, майже круглу форму,

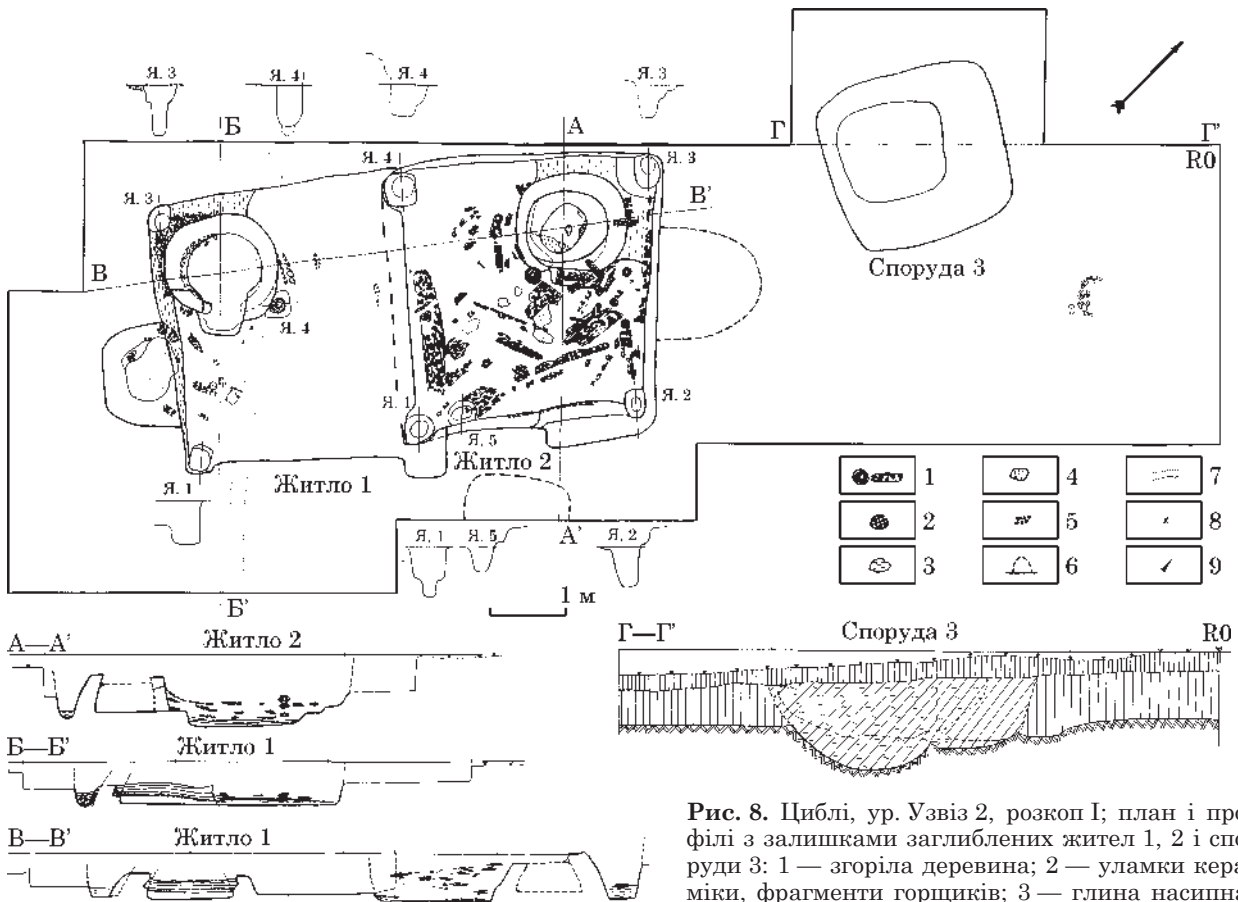
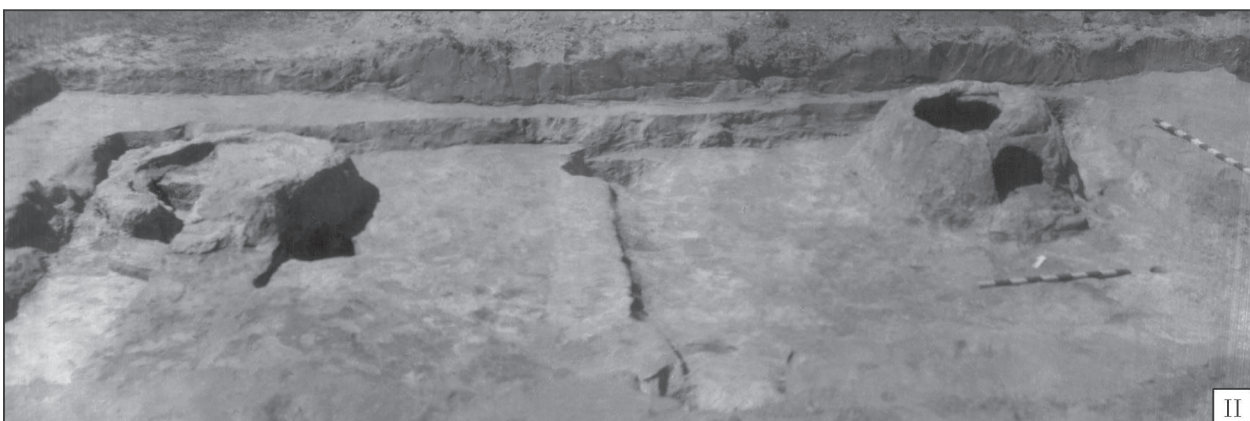

Рис. 8. Циблі, ур. Узвіз 2, розкоп I; план і профілі з залишками заглиблених жител 1, 2 і споруди 3: 1 — згоріла деревина; 2 — уламки кераміки, фрагменти горщиків; 3 — глина насипна; 4 — перепалена глина; 5 — камінь; 6 — контури траншей під кабель; 7 — пізня темних плям (невибраних); 8 — цвяхи залізні; 9 — ніж

розміром 1,65 × 1,75 (по низу) та 1,40 × 1,65 м (по верху). Збережена на висоту 0,40 м від рівня первісної підлоги. Перед устям печі присутній ретельно сформований з глини підчотирикутної форми припічок розміром 0,65 × 0,25 м при висоті над підлогою 0,20 м. Піч зазнала 5 ремонтів, з них два капітальних, що спричинило перебудову стін, устя, черені та припічка (рис. 10). Внаслідок простежених ремонтів діаметр первісної черені з діаметру 1,0 м був зменшений до діаметру 0,85 м (V ремонт), а потім збільшений

Рис. 9. Вид на розкоп I із залишками заглиблених жител 1 і 2: I — з півночі; II — з південного сходу

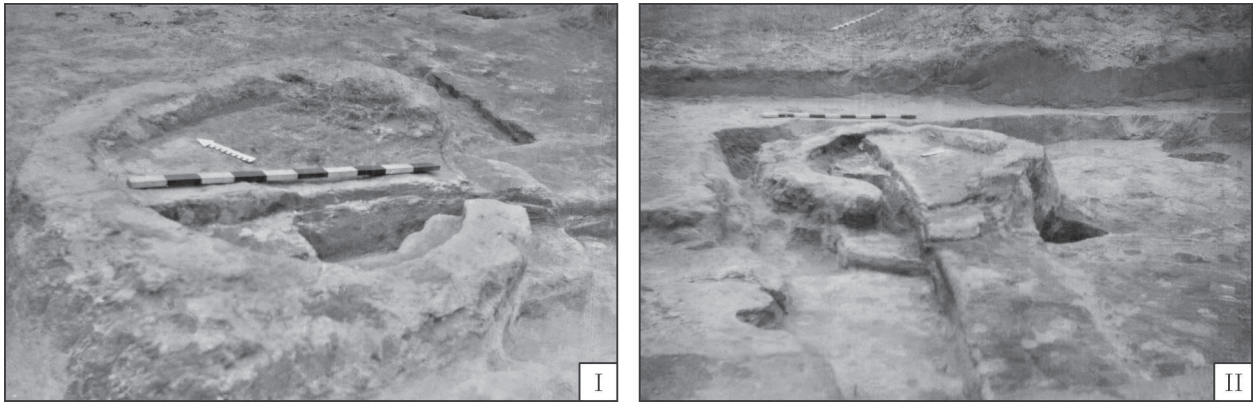

Рис. 10. Вигляд залишків печі житла 1 під час розчистки: I — крупним планом; II — зліва заглиблений вхід

до 1,20 м (III—IV ремонти). Найпізніші черені (I—II шари) склалися з двох тонких підмазок черені діаметром 1,10 та 1,25 м разом з припічком. Під черенями V і VI (первісний) був викладений шар з камінців пісковика, які під дією жару розсипалися в дрібні шматочки. Товщина підмазок черені в середньому складала 1,5—3,5 см (I, II), 5—9 см (III, IV), 10—14 см (V). Сліди ремонтів чітко простежуються на припічку, який нарощувався разом з черинню чотири рази. Первісна (найперша) черинь функціонувала ще без припічка. У зв'язку з ремонтами і перебудовами відповідно змінювалася ширина устя печі: на рівні I—IV шарів черені — 0,48 м, V—VI шарів — 0,40 м. Біля північно-східної стінки печі виявлені рештки обгорілих дошок, можливо, від короба, що утримував основу печі. Між стінками печі та житла у західному куті виявлена забутовка з глини та шматків печини.

Праворуч від устя печі зі східного боку впритул до стінки печі прилягав обгорілий стовп діаметром 22—25 см, що зберігся на висоту 40 см (над рівнем долівки). Стовп був вкопаний у ґрунт на глибину 0,50 м.

Долівку, утрамбовану окремими ділянками зі слідами обпалу поверхні сіро-чорного або коричневого кольору, простежено на схід від печі та перед її устям на глибині 0,60 м від рівня сучасної денної поверхні. Нараховано шість підмазок підлоги безпосередньо перед устям печі товщиною 10—15 см. Під час розчистки підлоги зустрічалися невеликі фрагменти обгорілої деревини, які лежали в горизонтальній площині в напрямку з північного заходу на південний схід на глибині 0,40—0,60 м.

Виразних східців у стінках котловану не виявлено, що не дає змогу з певністю визначити вхід до житла. Проте наявність у південно-західній стінці котловану справа від печі напівовальної ніші-заглиблення (яке спочатку сприймалося як окрема яма, не пов'язана із житлом) дозволяє припустити, що вхід був саме там (рис. 10: II). Її розмір 1,4 × 1,0 м, глибина 0,90 м, утворена сходинка складає висоту приблизно в 0,25 м. Подібне влаштування входу відносно печі неодноразово фіксувалося дослідниками на поселеннях регіону (Козюба 1998, с. 32, 42—43, рис. 4;

Петрашенко 2005, с. 30—31, 34—35, рис. 15, 16, 19, 20).

Житло 2 було заглиблене в землю на 0,80—0,90 м (максимальна глибина залягання знайдок перед піччю сягає 1,0 м) від сучасної денної поверхні. Темна пляма заповнення котловану житла 2 проявилася з глибини 0,45—0,50 м від рівня сучасного горизонту. Котлован прямокутної форми, розміром 3,30 × 3,60 м (11,9 м²). Житло орієнтоване кутами по сторонах світу. По кутах котловану виявлені ямки від стовпів, які всі містили залишки перепаленої деревини: ямка 1 (південна) по верхньому зрізу мала 0,40 × 0,36 м, в той час як її нижній діаметр становив 0,20 м при глибині 0,60 м від рівня долівки; ямка 2 (східна) розміром відповідно 0,26 × 0,40 та 0,12 × 0,18 м заглиблена на 0,50 м; ямка 3 (північна) — 0,32 × 0,44 та 0,18 × 0,20 м при глибині 0,65 м; ямка 4 (західна) розміром по верху 0,40 × 0,45 м, по низу діаметром 0,26 м при глибині 0,42 м. Окрім ямок від кутових стовпів виявлено ямку 5, яка знаходилась під південно-східної стіни котловану за 0,20—0,25 м від південної кутової стовпової ямки 1: її розміри по верхньому зрізу 0,28 × 0,40 м, по низу 0,15 × 0,28 м при глибині 0,40 м від рівня долівки. Призначення цієї ямки не зовсім ясне, можна припускати, що тут було вкопано стовпа, який прислужувався в оформленні інтер'єру.

Вхід до житла зберігся у вигляді підчотирикутного заглиблення-ніші (розміром 1,40 × 0,50 м) у південно-східній стінці котловану біля східного кута, навпроти устя печі, із виритими у матеріку та суглинку східцями (рис. 11). Простежено дві приступки-сходинки, верхня була шириною 25—30 см при висоті 14—15 см, нижня мала в ширину 22 см та висоту 15 см. Саме до краю нижньої сходинки певно відноситься розчищена знизу біля підлоги обгоріла деревина. В реконструйованому вигляді висота кожної сходинки включно з тією, що вийшла на рівень розкопу, складала близько 15—20 см.

У північному куті житла 2 знаходилась добре збережена на всю висоту глинобитна піч, челюстями повернута на південний схід. Вона овальна, майже кругла в плані (рис. 12). Розмір в нижній частині 1,50 × 1,40 м, у верхній — 1,0 ×

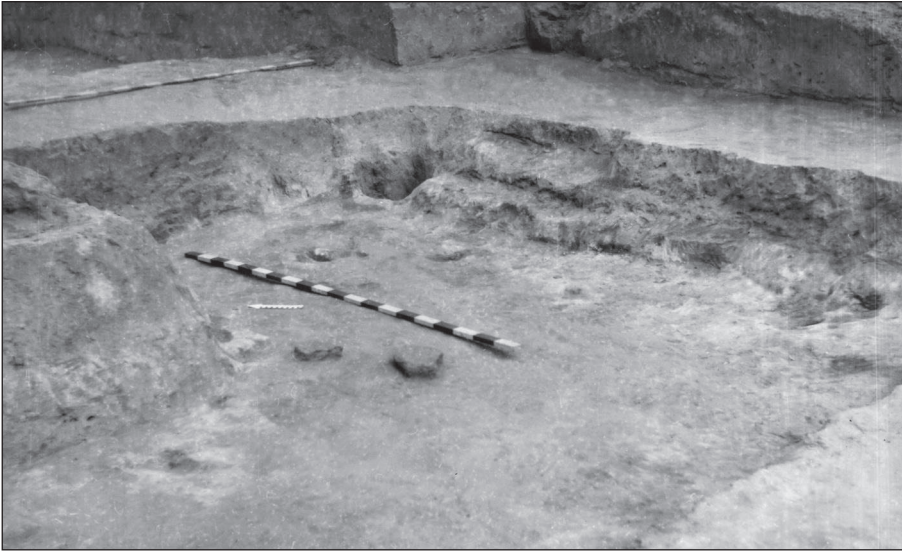

Рис. 11. Житло 2, вигляд на залишки входу із східцями у східному куті котловану

Рис. 12. Вигляд печі житла 2 на різних стадіях розчистки: I — до вибірки заповнення; II — після остаточної розчистки, вигляд з південного сходу

0,95 м при максимальній висоті над рівнем підлоги 0,70 м. Товщина стінок 0,20—0,25 м. Висота отвору устя печі складає 0,45 м, ширина 0,43 м. Верхня частина печі закінчувалась жаровнею, яка повторювала контури печі (рис. 12: II). Власне жаровня мала розмір 0,60 × 0,70 м, мала заокруглені масивні бортики, які у верхній частині здебільшого горизонтально зрізані. Висота залишків бортиків складала від 0,06 до 0,15 м, збережена товщина бортиків — від 0,06 до 0,10—0,20 м. Від перекриття склепіння (дна жаровні) залишились фрагменти, більша його частина обвалилася всередину печі. Стінки печі зовні на значній площі зберегли гладеньку глиняну підмазку, місцями неначе підлощену. Підмазка поверхні має сліди дії вогню, вона легко відшаровується шматками товщиною 0,8—1,5 см.

Перед устям печі розчищено припічок із заокругленими кутами розміром 0,60 × 0,15—0,20 м, висота над первісною долівкою 0,23—0,25 м. Черинь печі збудована на потужному глинобитному фундаменті, який певно мав прямі кути, що було підмічено ще під час розчистки. У північному куті між піччю та обома стінками котловану спостережена забутовка глиною приблизно на таку ж висоту 0,25—0,30 м.

Материкове дно котловану було рівне. Долівка житла виявилася двошаровою, нижній шар

помітний лише на половині житла, перед піччю. Товщина глиняної підмазки становила від 5—6 до 10 см. Вона зроблена з шару глини, що лежав на гумусованому прошарку чорного кольору. Між двома прошарками долівки знайдено кілька уламків подрібненої кераміки, кістки птаха та риби. На верхньому рівні долівки лежали 2 плоскі камені, уламок залізного предмета, південніше устя печі — залізний цвях, ще два цвяхи знайдено в заповненні котловану на схід від устя печі. На тому ж рівні (0,70 м) знайдено нижню частину горщика з клеймом у вигляді подвійного кола. Фрагменти нижньої частини іншого горщика знаходились за 0,40 м західніше від попереднього. Дно останнього виявлено на рештках згорілої дошки, найвірогідніше від лави.

У ході вибірки заповнення котловану житла 2 на різних глибинах розчищені перепалені рештки дерев'яних конструкцій і деталей інтер'єру (рис. 13). Судячи з кількості та характеру залягання цих згорілих решток можна стверджувати, що помешкання загинуло внаслідок пожежі. Глибини залягання залишків деревини в середньому лежать у межах 0,50—1,10 м (від R0).

Характер обгорілих решток і їх значна кількість дозволяє робити деякі висновки щодо реконструкції житла 2. Представлену графічну реконструкцію можна вважати одним із мож-

Рис. 13. Вид на залишки житла 2 з півдня на стадії розчистки згорілих дерев'яних решток

ливих варіантів (рис. 14). При її створенні взято до уваги спостереження й висновки українських дослідників за матеріалами археологічного вивчення давньоруських сільських поселень Середнього Подніпров'я, отриманих в останні десятиліття (Звіздецький, Готун 1997; ред. Моця 1997, с. 34—142; Козюба 1998; Петрашенко 2005, с. 29—44, 173—215; Готун, 2013; та ін.).

Численні згорілі залишки деревини походять від дерев'яних конструкцій стін та певно перекриття житла, а також достатньо виразних решток деталей інтер'єру, зокрема лав та полу для снання. Так, залишки чотирьох згорілих колод-кругляків (діаметром близько 0,15 м при довжині 0,50 м) розчищені біля південного кута житла: три з них лежали блоком вертикально один над одним на глибині 0,50—0,70 м від сучасної поверхні в напрямку північний схід-південний захід, четверта колода лежала поряд (рис. 15). Рештки цих же колод через 0,50 м мали продовження у північно-східному напрямку і складали другий блок довжиною 1,5 м, хоча збереження їх було менш виразним (рис. 16). Таким чином, колоди від конструкції зрубу збереглися з перервами вздовж південно-східної стіни котловану на загальну довжину 2,30 м. У верхніх горизонтах заповнення траплялися окремі фрагменти колод та товстих плах у північному куті котловану західніше та східніше від печі. Викликають інтерес фрагментовані рештки деревини, скоріше від дощок, що залягали безпосередньо над піччю і були направлені під прямим кутом один до одного. Багато обгорілої деревини знаходились на припічку, один з уламків через устя потрапив кінцем у середину топкової камери печі, частково пошкодивши бокові стінки устя.

У нижніх шарах заповнення, практично над підлогою, біля південного кута житла (вздовж південно-східної стіни) знаходились частини обгорілої дошки довжиною 0,85 та 0,75 м при ширині 0,30 м. Схожі рештки від дошки виявлені

по центру котловану, перед припічком печі, в напрямку до південного кута (довжиною 0,50 м при ширині 0,35 м; рис. 17). Залишки цих дощок, простежених на значній площі над дном котловану, направлених паралельно від північно-східної стіни до південного кута, ми схильні відносити до перекриття, найвірогідніше, від стелі житла. Чіткі залишки обгорілої деревини від дошки або плахи проявилися по краю котловану біля дна від північного стовпа вздовж північно-східної стінки (довжиною 1,60 м). Так само рештки деревини фіксують дно котловану вздовж південно-східної стіни в напрямку від східного кута (довжиною 1,25 м). Також помічена деревина, що прилягала до основи печі: певно вона походила від дерев'яного короба, який формував її глинобитний фундамент. Цей підчотирикутний фундамент чітко проглядався власне на тілі печі після розчистки і мав висоту до 0,30 м.

До решток деталей інтер'єру, на наш погляд, відносяться залишки обгорілих дощок, які розміщувалися в горизонтальній площині під південно-західною та північно-східною стінками котловану житла. В першому випадку збереглася дошка вздовж південно-західної стіни суцільно на проміжку у 1,75 м при ширині 0,30 м. До конструкції цієї лави міг відноситися підпірний стовп, від якого біля південного кута котловану розчищена ямка розміром в нижній частині 0,28 × 0,16 м при глибині 0,40 м. Рештки другої дошки, певно теж від лави, виявлено вздовж північно-східної стінки, ближче до східного кута, на проміжку довжиною 0,75 м при ширині дошки 0,30 см. До конструкції цієї лави очевидно відносяться дві невеличкі ямки 6 і 7 із залишками обгорілих стовпчиків діаметром 6—7 см (діаметри ямок складає відповідно 15 та 12 см при глибині 20 і 11 см). Залишки стовпчиків з ямками розміщені на віддалі 0,22 та 0,30 м від північно-східної стіни котловану та за 0,63 м один від одного. Довжина лави під північно-східною стіною могла складати 1,30—1,50 м, а лави під

південно-західною стіною — 1,80—2,00 м. Ширина обох лав могла складати від 0,30 до 0,40 м: зафіксована ширина згорілої дошки під південно-західною стіною складала 0,30 м.

Західніше устя печі житла 2 на віддалі близько 20 см, впритул до стінки печі, збереглися залишки обгорілого вертикально стоячого стовпа діаметром 0,20—0,22 м при збереженій висоті близько 0,70 м, ямка від стовпа відсутня. Функціонально цей припічний стовпчик міг би підтримувати піл для спання, що займав простір між піччю та стінами котловану, проте міг мати й інше призначення, зокрема — слугувати, опорою для дерев'яного

настилу над піччю (для висушування одягу, зберігання харчових продуктів тощо).

Традиційно піл (настил для сну) розташовують збоку від печі, у найзатишнішому куті приміщення, в нашому випадку — між піччю, північно-західною стіною, західним кутом та південно-західною стіною житла. Реконструйовані розміри полу (у першому варіанті реконструкції з використанням стовпчика біля печі) складала б 1,50—1,60 × 1,30 м, або (у другому варіанті реконструкції без використання передпічного стовпчика) — 1,50—1,60 × 1,00 м. Вже та деталь, що обгорілий стовпчик зберігся на 0,70 м над рівнем підлоги, суперечить факту вживання стовпчика як підпорки для полу (в середньому висота полу могла складати 0,40—0,50 м). Крім того стовпчик має не зручне розміщення занадто близько від устя печі та її стінки, і таким чином піл мав би перекривати в значній мірі саму піч. Вірогіднішим варіантом видається його використання в конструкції надпічного настилу.

Існування настилів-помостів над печами припускається дослідниками насамперед через повсякчасну присутність біля печей ямок від стовпів, зокрема подібні ямки виявлені й автором у 1982 р. під час досліджень давньоруського житла у с. Сонова на Переяславщині (Сикорський, Махно, Бузян 1981, с. 41—42, рис. 5, фото 97—98). Так, дослідник В. К. Козюба, аналізуючи обставини на підтвердження версії широкого побутування подібної конструкції над піччю, наводить літописний запис епізоду трагічної історії осліп-

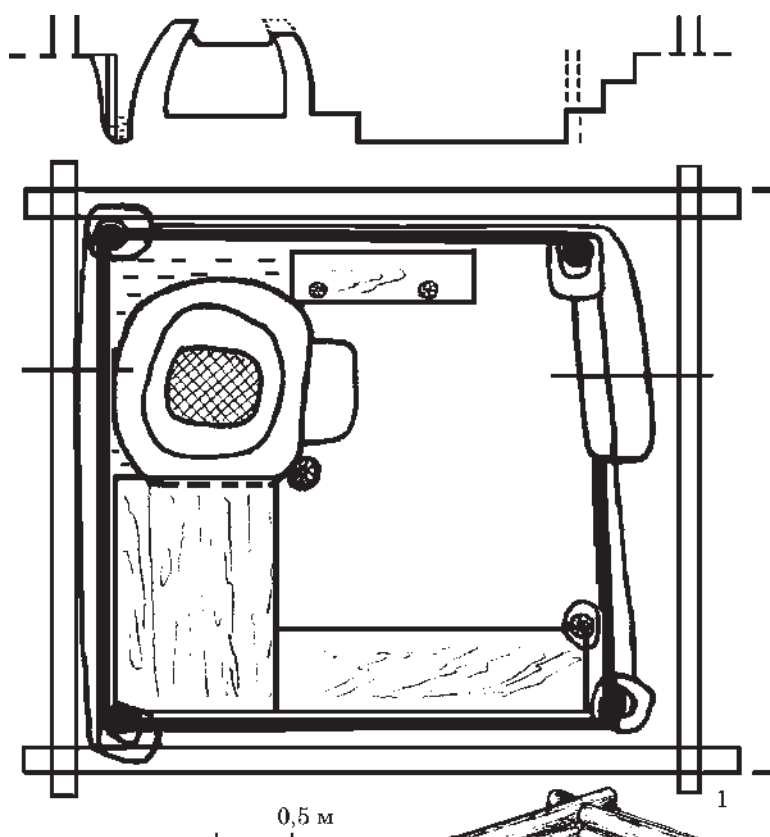
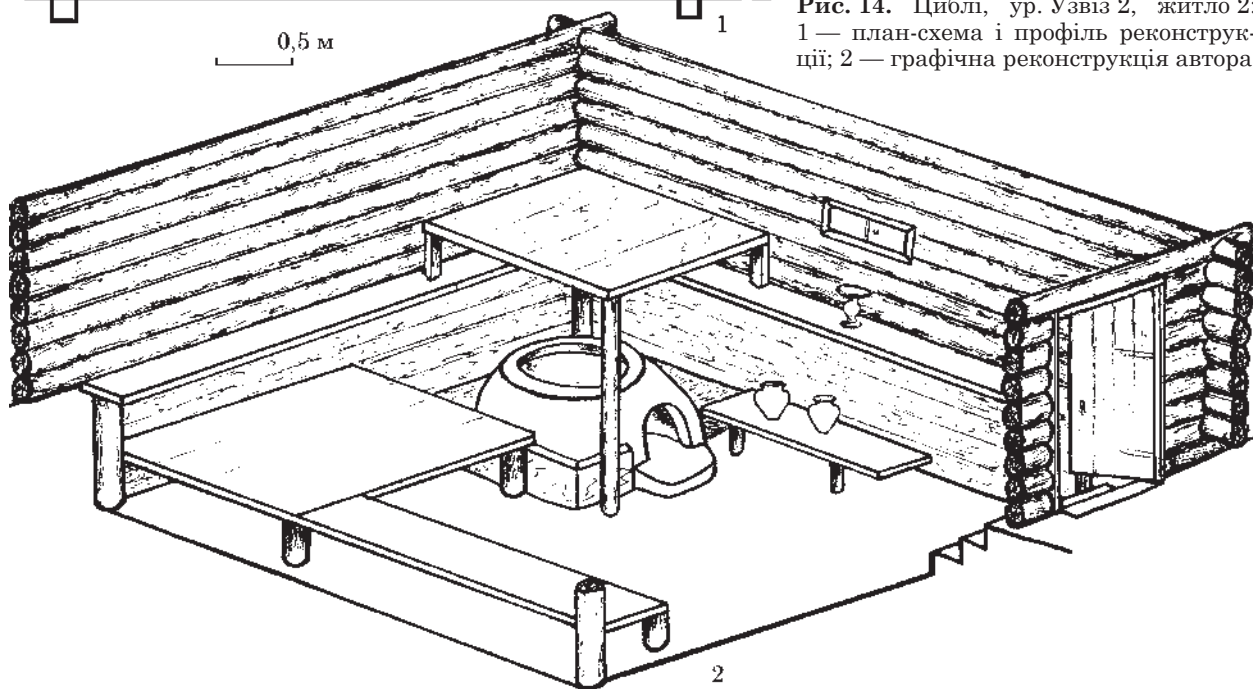

Рис. 14. Циблі, ур. Узвіз 2, житло 2: 1 — план-схема і профіль реконструкції; 2 — графічна реконструкція автора

лення князя Василька, де вона опосередковано згадується (Козюба 1998, с. 41—42). Стовпчики поряд з устям печі фіксуються ямками, зокрема й на прикладі циблівського житла 1, але досить часто трапляється, що подібні ямки під час досліджень не знаходять. Випадок з житлом 2, коли типова ямка відсутня, проте стовп у потрібному місці присутній, і таким чином, все ж виконує своє призначення без закопування у землю, може засвідчувати частіші випадки використання згаданих конструкцій в давньоруських житлових будівлях, ніж уявлялося раніше. Щодо існування дерев'яної конструкції надпечного настилу підтвердженням можуть слугувати й знахідки трьох цвяхів біля печі.

Найвірогіднішим варіантом реконструкції полу для спання нам уявляється той, де його кути разом з краєм лави спираються на стовпчики, що стоять на підлозі (стовпові ямки не виявлені), та на дерев'яні конструкції стінок котловану житла. Розмір полу в такому випадку може варіюватися.

Багато питань виникає в зв'язку з конструкцією стін та перекриття. Присутність обгорілих фрагментів, навіть цілих блоків, зрубної конструкції з колод-кругляків, однозначно настановує на думку щодо зрубних стін даної будівлі. Однак виявлена типова стовпова будова акуратного неширокого котловану з чотирма стовпами по кутах, схиляє до версії про влаштування стін котловану з допомогою колотих плах. У представленій реконструкції нами використаний варіант, запропонований дослідником В. К. Козюбою на прикладі житла з поселення в ур. Підтополеве, що на Канівщині, де поєднано обидва способи облаштування стін: стовпова конструкція використана для заглибленої частини, зрубна — для наземної (Козюба 1998, с. 35—37, рис. 6, 7). В нашому випадку наявність решток обпалених дошок на підлозі центральної частини житла настановує на припущення про існування ще й стелі (рис. 17). Діаметр колод зрубу може бути визначений по їх обгорілих рештках у 0,15—0,20 м, а довжина — по стінках котловану і має складати трохи більше 4 м.

У житлі 2 зафіксовані східці від входу навпроти устя печі. Оскільки східці звернуті назовні, то вхід потребує захисту, принаймні від атмосферних впливів, тому є слушним припущення про наявність ганку або ж наземних сіней (Козюба 1998, с. 42—43). У нашому випадку обидва варіанти можливі, хоча ніяких практичних підтверджень не виявлено. Найбільш реалістичним варіантом реконструкції є облаштування вхідних дверей в наземній частині зрубної південно-східної стіни (див. рис. 14). Це не викликає складних конструктивних рішень і є повсякчас використовуваним в українській сільській хаті, а в нашому випадку це є і зручно і доцільно, оскільки залишає східці всередині приміщення.

На облаштуванні покрівлі та на деяких кількісних показниках в нашому варіанті реконструкції ми не зупиняємося через обмаль даних.

Рис. 15. Вигляд залишків згорілих колод від зрубної стіни житла 1, деталь

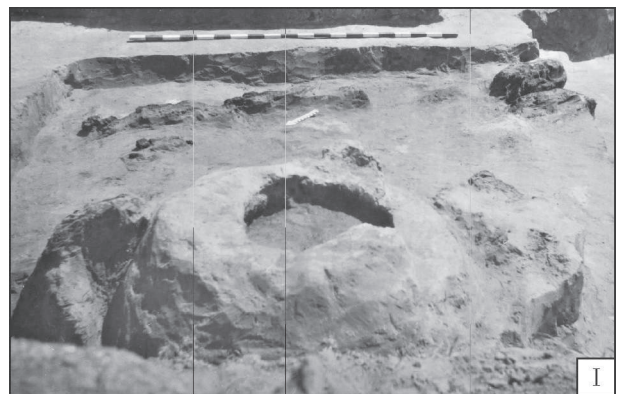

Рис. 16. Житло 2, згорілі дерев'яні конструкції: I — вигляд із півночі; II — вигляд із півдня

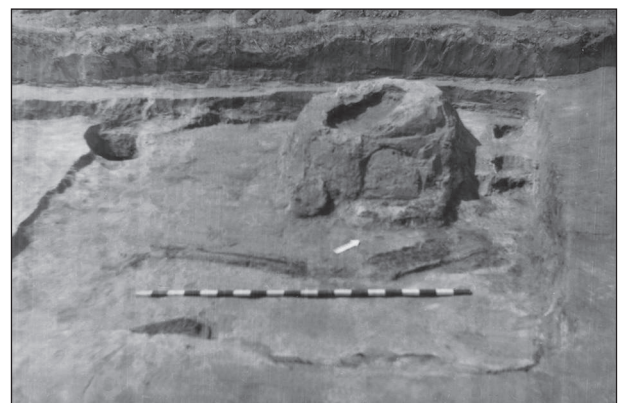

Рис. 17. Вигляд згорілих дошок на підлозі житла 2 з південного сходу

Окрім житлових споруд, експедиції вдалося дослідити й **господарську споруду 3**, залишки якої знаходились за 2,20 м на північний схід від житла 2. В плані майже квадратна, вона орієнтована кутами, як і житла 1 і 2 за сторонами світу, мала розмір 2,40 × 2,20 м, була заглиблена в землю на 1,30—1,60 м (див. рис. 8). Дно споруди звужене та заокруглене, присутня приступка меншої глибини — 1,30 м, у яку, вірогідно, спускалася драбина. Споруда 3 мала господарське призначення, а судячи з глибини слугувала — льохом. Напевно входила разом з житлом (спочатку № 1, а потім № 2) до єдиного житлово-господарського комплексу — садиби. До цього самого комплексу можна віднести **яму 4**, виявлену в шурфі 10 за 9 м на північний захід від розкопу. Яма розміром 1,50 × 1,50 м викопана на глибину 1,60 м, мала заокруглені кути, простежені східці. Обидві господарські споруди напевно виконували функції погребів.

Під час розкопок виявлено фрагменти давньоруського посуду, кілька залізних предметів (цвяхи, ніж). Уламки гончарного посуду належать переважно горщикам, а також кільком амфоркам київського типу, глеку, покритті та ковшику. На чотирьох денцях виявлено клейма, а саме: коло, подвійне коло, якір та коло з дугоподібними відрізкамі всередині. Вінця майже виключно валикоподібні, які вкладаються у рамки XII ст., можливо, початок XIII ст. (Петрашенко 2005, с. 60—62).

Дослідження комплексу давньоруських пам'яток поблизу с. Циблі на Переяславщині у 1995 р., в яких брав безпосередню участь О. В. Сухобоков, дозволили уточнити існуючі уявлення про характер та межі заселеності цієї території в давньоруський час та визначити перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

Бузян, Г. Н. 1985. *Отчёт о работе Яготинско-Переяславского отряда Киевской областной экспедиции «Свода» в 1985 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1985/1в.

Бузян, Г. Н., Буйлук, Н. М., Товкайло, Н. Т. 1988. *Отчёт о работе Переяслав-Хмельницкой археологической экспедиции за 1988 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1988/171.

Бузян, Г. М., Буйлук, М. М., Товкайло, М. Т. 1989. *Звіт Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції за 1989 рік.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1989/84.

Бузян, Г. М., Роздобудько, М. В., Тетеря, Д. А., Товкайло, М. Т. 1998. *Звіт про розкопки пізньотрипільських поселень Крутуха-Жолоб та Циблі-Узвіз поблизу Переяслава в 1996—1998 роках.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1998/91.

Бузян, Г., Колибенко, О. 1998. *Розкопки на давньоруському поселенні Циблі-Узвіз.* В: Стогній, І. П. (ред.). *Переяславська земля і світ людини.* Київ; Переяслав-Хмельницький: Пальміра, с. 8-9.

Готун, І. А. 2013. *Слов'яно-руське сільське житло та питання його відтворення. Археологія і давня історія України, 10: Експериментальна археологія: досвід моделювання об'єктів та виробництва, с. 20-47.*

Звіздецький, Б. А., Готун, І. А. 1997. Будівлі селища Гульськ та їх значення для вивчення соціально-економічного феномену поліського села кінця I тис. *Археологія, 2, с. 2-52.*

Козуба, В. К. 1998. Південноруське сільське житло (матеріали до реконструкції заглибленого житла XI—XIII ст.). *Археологія, 1, с. 28-46.*

Лизогуб, Н. В. 2015. Інтер'єр давньоруського житла (за матеріалами археологічних досліджень на Переяславщині). *Переяславіка: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав», 9 (11), с. 227-230.*

Моця, О. П. (ред.). 1997. *Південноруське село IX—XIII ст. (нові пам'ятки матеріальної культури).* Київ: ІЗМН.

Петрашенко, В. О. 2005. *Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка).* Киев.

Роздобудько, М. В., Костюк, В. О. 1998. *Звіт про охоронні дослідження узбережжя Канівського водосховища Київської та Черкаської областей у 1998 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1998/38.

Роздобудько, М. В., Костюк, В. О. 1999. *Звіт про охоронні дослідження лівобережжя Канівського водосховища за 1999 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1999/85.

Роздобудько, М. В., Костюк, В. О., Тетеря, Д. А. 1997. *Звіт про охоронні дослідження узбережжя Канівського водосховища Київської та Черкаської областей за 1997 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1997/82.

Роздобудько, М. В., Тетеря, Д. А., Костюк, В. О. 1996. *Звіт про охоронні дослідження узбережжя Канівського водосховища Переяслав-Хмельницького району Київської області за 1994—1995 рр.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1996/52.

Роздобудько, М. В., Тетеря, Д. А., Товкайло, М. Т., Костюк, В. О. 1997. *Звіт про охоронні дослідження Канівського водосховища Київської та Черкаської областей за 1996 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1997/49.

Роздобудько, М. В., Юрченко, О. В. 2008. *Звіт про охоронні дослідження лівобережжя Канівського водосховища за 2002—2003 рр.* Архів НДВ археології НІЕЗП.

Савчук, А. П. 1980. *Отчёт о разведках и раскопках в бассейне р. Трубеж и на берегу Каневского водохранилища вблизи Переяслав-Хмельницкого в 1980 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1980/145.

Савчук, А. П. 1981. *Отчёт о полевых исследованиях Переяслав-Хмельницкого историко-культурного заповедника в 1981 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1981/78.

Сикорский, М. И., Махно, Е. В., Бузян, Г. Н. 1981. *Отчёт о работе Переяслав-Хмельницкой археологической экспедиции в 1981 г.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1981/92.

Сухобоков, О. В., Бузян, Г. М., Вайнер, Б. У., Колибенко, О. В., Роздобудько, М. В. 1995. *Звіт про археологічні дослідження Лівобережнодніпровської слов'яно-русьської експедиції ІА НАНУ в 1995 р.* НА ІА НАН України, ф. 64, 1995/64.

REFERENCES

Buzian, G. N. 1985. *Отчет о работе Яготинско-Переяславского отряда Киевской областной экспедиции «Свода» в 1985 г.* NA IA NAN Ukraine, f. 64, 1985/1v.

Buzian, G. N., Builuk, N. M., Tovkailo, N. T. 1988. *Отчет о работе Переяслав-Хмельницкой археологической экспедиции за 1988 г.* NA IA NAN Ukraine, f. 64, 1988/171.

Buzian, H. M., Builuk, M. M., Tovkailo, M. T. 1989. *Zvit Pereiaslav-Khmelnytskoi arkheologichnoi ekspeditsii za 1989 rik.* NA IA NAN Ukraine, f. 64, 1989/84.

Buzian, H. M., Rozdobudko, M. V., Teteria, D. A., Tovkailo, M. T. 1998. *Zvit pro rozkopky piznotrypils'kykh poselen Krutukha-Zholob ta Tsybli-Uzviz poblyzu Pereiaslava v 1996—1998 rokakh.* NA IA NAN Ukraine, f. 64, 1998/91.

Buzian, H., Kolybenko, O. 1998. Rozkopky na davnoruskomu poselenni Tsybli-Uzviz. In: Stohnii, I. P. (ed.). *Pereiaslavuska zemlia i svit liudyny*. Kyiv: Pereiaslav-Khmelnyskyi: Palmira, s. 8-9.

Hotun, I. A. 2013. Slov'iano-ruske silske zhytlo ta pytannia yoho vidtvorennia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 10: Eksperymentalna arkheolohiia: dosvid modeliuvannia ob'ektiv ta vyrobnyctv, s. 20-47.

Zvzdetskyi, B. A., Hotun, I. A. 1997. Budivli selyshcha Hulska ta yikh znachennia dlia vyvchennia sotsialno-ekonomichnoho fenomenu poliskoho sela kintsia I tys. *Arkheolohiia*, 2, s. 2-52.

Koziuba, V. K. 1998. Pivdenoruske silske zhytlo (materialy do rekonstruktsii zahlybenoho zhytla XI—XIII st.). *Arkheolohiia*, 1, s. 28-46.

Lyzohub, N. V. 2015. Inter'ier davnoruskoho zhytla (za materialamy arkheolohichnykh doslidzhen na Pereiaslavshchyni. *Pereiaslavika: Naukovi zapysky NIEZ «Pereiaslav»*, 9 (11), s. 227-230.

Motsia, O. P. (ed.). 1997. *Pivdenoruske selo IX—XIII st. (novi pam'iatky materialnoi kultury)*. Kyiv: IZMN.

Petrashenko, V. O. 2005. *Drevnerusskoe selo (po materialam poselenii u s. Grigorovka)*. Kiev.

Rozdobudko, M. V., Kostiuk, V. O. 1998. *Zvit pro okhoronni doslidzhennia uzberezhzhia Kanivskoho vodoshovyschcha Kyivskoi ta Cherkaskoi oblastei u 1998 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1998/38.

Rozdobudko, M. V., Kostiuk, V. O. 1999. *Zvit pro okhoronni doslidzhennia uzberezhzhia Kanivskoho vodoshovyschcha za 1999 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1199/85.

Rozdobudko, M. V., Kostiuk, V. O., Teteria, D. A. 1997. *Zvit pro okhoronni doslidzhennia uzberezhzhia Kanivskoho vodoshovyschcha Kyivskoi ta Cherkaskoi oblastei za 1997 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1997/82.

Rozdobudko, M. V., Teteria, D. A., Kostiuk, V. O. 1996. *Zvit pro okhoronni doslidzhennia uzberezhzhia Kanivskoho vodoshovyschcha za 1994—1995 rr.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1996/52.

Rozdobudko, M. V., Teteria, D. A., Tovkailo, M. T., Kostiuk, V. O. 1997. *Zvit pro okhoronni doslidzhennia Kanivskoho vodoshovyschcha Kyivskoi ta Cherkaskoi oblastei za 1996 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1997/49.

Rozdobudko, M. V., Yurchenko, O. V. 2008. *Zvit pro okhoronni doslidzhennia livoberezhzhia Kanivskoho vodoshovyschcha za 2002—2003 rr.* Arkhiv NDV arkheolohii NIEZP.

Savchuk, A. P. 1980. *Otchet o razvedkakh i raskopkakh v basseine r. Trubezh i na beregu Kanevskogo vodokhranilishcha vblizi Pereiaslav-Khmelnitskogo v 1980 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1980/145.

Savchuk, A. P. 1981. *Otchet o polevykh issledovaniakh Pereiaslav-Khmelnitskogo istoriko-kulturnogo zapovednika v 1981 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1981/78.

Sikorskii, M. I., Makhno, E. V., Buzian, G. N. 1981. *Otchet o rabote Pereiaslav-Khmelnitskoi arkheologicheskoi ekspeditsii v 1981 g.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1981/92.

Sukhobokov, O. V., Buzian, H. M., Vainer, B. U., Kolybenko, O. V., Rozdobudko, M. V. 1995. *Zvit pro arkheolohichni doslidzhennia Livoberezhnodniprovskoi slov'iano-russkoi ekspeditsii IA NANU v 1995 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64, 1995/64.

H. M. Buzian

RESEARCH OF OLD RUS SITES NEAR THE VILLAGE OF TSYBLI IN PEREYASLAV REGION (Pages Of The Field Work Of Dr. Oleg Sukhobokov)

The research materials of the Livoberezhno-Dnieprovskaya Slavic-Rus archaeological expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of

Sciences of Ukraine in 1995 in the village of Tsybli in Pereiaslav region headed by Dr. Oleg Sukhobokov are published in the paper. Research staff of the Pereiaslav-Khmelnyskyi State Historical and Cultural Reserve and the Pereiaslav-Khmelnyskyi Grigory Skovoroda Pedagogical Institute took part in its work. The expedition worked since July 4 to August 8 1995. Dr. Oleh Sukhobokov had long-time scientific ties with the Pereiaslav Reserve, and at the Institute Professor Sukhobokov carried out scientific and pedagogical work, lectured at the Faculty of History, and was a member of the editorial board of the periodical scientific publication.

The goal of expedition was a comprehensive survey and excavation of multicultural archaeological sites in the vicinity of the settlement. The main focus of its work was the excavation of Old Rus monuments: the hillforts and settlements in the Uzviz 1, Uzviz 2 and Tserkva tracts. According to a number of signs the sites near the village Tsibli form a common complex — a three-parts settlement with a complex structure consisting of a fortified hillfort, an unfortified suburb on the plateau, a «posad» on the slope of the loess terrace — the «pidnizhia». It is also possible that there was a kind of «obolon» located on the lower part of the bank of the former Tsybli River, directly under the hillfort (the cultural layer of the latter was significantly destroyed by economic earthworks). The picture is complemented by the remains of a satellite village in the Tserkva tract located on the high end of the forest terrace, separated from the loess one by a water channel which is a remnant of the former Tsybli riverbed. The most interesting objects of research in 1995 were the remains of earth fortifications of the settlement in Uzviz 1 tract and two underground dwellings in the Uzviz 2 tract. In the Tserkva tract the massive cultural layers related to the functioning of the old village of Tsybli in the 17th—20th centuries and with the Old Rus settlement of the 11th—13th centuries were discovered. In two excavated Old Rus dwellings the remains of adobe household stoves were found, and thanks to the fire the charred remains of wooden structures and interior details of one of the dwellings were survived. The dwellings date from the 12th to the early 13th century. The nature of the charred remains and their considerable number allow us to draw certain conclusions regarding the construction and furnishing of the dwelling. Based on research materials, an attempt was made to graphically reconstruct one of the houses.

Study of the complex of sites near the Tsybli village in Pereiaslav region in 1995, in which Dr. Oleg Sukhobokov took a direct part, made it possible to clarify the existing theories on the nature and borders of the settlement of this territory in Old Rus Age and to determine the prospects for further research.

Keywords: Dr. Oleg Sukhobokov, sights of Tsybli village, archaeological research, Old Rus Age, dwellings, reconstruction.

Одержано 15.08.2022

БУЗЯН Галина Миколаївна, старший науковий співробітник, Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав», Переяслав, Україна.

BUZIAN Halyna M., Senior Researcher, National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav», Pereiaslav, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-1577-6747, e-mail: buzyan_g@ukr.net.